

Citation style

Pražáková, Kateřina: Rezension über: Pavel Boček, Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu, Praha: NLN, 2019, in: Český časopis historický, 2020, 2, S. 550-552, DOI: 10.15463/rec.86200973

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Pavel BOČEK a kol.

Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu

Praha, NLN – Nakladatelství Lidové

noviny 2019, 352 s.,

ISBN 978-80-7422-582-6.

Publikace *Moskva – Třetí Řím* je zaměřena na podrobné osvětlení duchovně-politické myšlenky, která od poloviny 16. století významně ovlivňovala způsob, jímž špičky ruské společnosti nahlížely na postavení své země v Evropě. Aby bylo možné postihnout různé aspekty této představy o vyvolenosti pravoslavné církve a výlučné pozici ruské metropole, přizval brněnský historik Pavel Boček ke spolupráci celou řadu historiků z Ruska i dalších zemí. Část z nich se zaměřila na myšlenky a osudy významných představitelů pravoslavné církve, další demonstrovali vývoj náboženských představ také na ikonografii pozoruhodných nástěnných maleb a ikon, ilustracích v mešních knihách, proměnách chrámové architektury či symbolice některých carských korun a miter moskevských patriarchů. Díky tomuto mezioborovému přístupu se autorům publikace podařilo přesvědčivě doložit, jak se v ruské společnosti postupně prosazovala myšlenka, že se pravoslavná Moskva má právem stát duchovním i politickým centrem celého světa.

Ačkoliv je soustředění příspěvků k rozmanitým aspektům dějin pravoslavné církve nesporným pozitivem, nese s sebou také problém, jak je vhodně uspořádat a propojit, aby vznikla soudržná monografie a ne roztržitý sborník. Pavlu Bočkovi se to podařilo: kapitoly seřadil podle jednotlivých etap ruských dějin, přičemž ke každému oddílu napsal úvod, v němž stručně objasnil, jaké významné události v daném období ovlivňovaly vývoj ruské církve a její

ho vztahu k carovi. Kromě důležitého sjednocení celé publikace tím poskytl potřebná vysvětlení těm čtenářům, kteří postrádají hlubší znalosti ruských dějin.

Další vhodnou podporou, kterou mohou ocenit zvláště studenti historie, představují přehledy významných jmen a reálií v závěru publikace. Každé osobnosti a také mnoha odborným termínům byl věnován odstavec o deseti až patnácti řádcích, v němž autoři výstižně shrnuli nejdůležitější fakta. Je škoda, že podobné medailony nebyly vypracovány také pro autory samotné, neboť někteří jsou dobře známi ve své vlasti, ale ne v České republice.

Vývoj ideje třetího Říma sledovali autoři od 14. století, v němž se utvářelo klášterní prostředí a myšlenky, které ve dvacátých letech 16. století dále rozvinul mnich pskovského kláštera Filofej. Ten v *Poselství proti hvězdoprávcům a latiníkům* zformuloval slavnou tezi o tom, že dvě centra duchovní moci – Řím a Konstantinopol – padla, ale „Třetí Řím“, jímž je Moskva, vytrvá až do konce časů. Všechny souvislosti Filofejovy teze a jejího přijetí představiteli pravoslavné církve i carem Borisem Godunovem jasně představil rostovský historik Andrej V. Koreněvskij. Také další dvě kapitoly byly věnovány významným duchovním. Galina A. Nazarova se zabývala vlivem metropolit Alexeje za jeho života ve druhé polovině 14. století i v následujících staletích, kdy byly jeho činy tradovány jeho nástupci. Pavel Boček představil mnicha Josifa Volockije, jenž se stal jedním z klíčových obhájců samoděržaví.

Odraz vzrůstajícího sebevědomí ruské pravoslavné církve v umění zkoumal Dmitrij O. Švidkovskij, který vyslovil zajímavé teze o možné inspiraci a stavitelích význačných ruských chrámů z přelomu 15. a 16. století.

S rozletem Švidkovského poněkud kontrastuje poslední kapitola tohoto oddílu, v níž se Gennadij V. Popov soustředil na ilustrace v Buslajevském žaltáři. Pojal ji velmi stručně, přičemž víceméně jen citoval závěry svých předchůdců a čtenáře ani neseznámil s jinými bohoslužebnými díly z konce 15. století či se souvislostmi, za nichž daný žaltář vznikl.

Oddíl zaměřený na vývoj ideje Třetího Říma v 16. století poněkud překvapuje svou stručností. Zahrnuje pouze tři kapitoly, mezi nimiž jednoznačně vyniká rozbor pravděpodobného vzhledu carských rezidencí v 16. století od Andreje L. Batalova. Ten formuloval zajímavé teze o podobě a vzorech, podle nichž nechával Ivan IV. Hrozný stavět paláce a pevnosti, v nichž přebýval, a poukázal i na vzdálenou podobu s rezidencemi evropské renesanční šlechty. Carskými příbytky se zabývala též Nina V. Kvilidze, která interpretovala ikonografii nástěnných maleb v moskevském carském paláci a jejich inspiraci v díle teologa Josifa Volockije.

Archimandrita Makarij se soustředil na politické dějiny. Vyložil osudy svého jmenovce moskevského metropolity Makarije a významný projekt, který prosadil. Šlo o systematické shromáždění starších písemných památek a jejich utřídění, na jehož základě vznikl známý soubor *Miněji Četji*. Výklad o roli tohoto souboru i aktivitách jeho původce je pro české historiky jistě podnětný, jeho nedostatkem je však nedostatečná kritičnost. Archimandrita Makarij ke svému dávnému jmenovci očividně vzhlíží, a proto z jeho líčení vystupuje moskevský metropolita jako osobnost, jež se nikdy nedopustila žádného zakolísání. Hlubší pohled by jistě vedl k plastičtějšímu pohledu na tuto postavu i její dobu. Ostatně metropolita Makarij

zažil první desetiletí vlády Ivana IV. Hrozného, tedy velmi zajímavé období ruských dějin.

Největší prostor v knize zaujímá část o 17. století. To je z hlediska českého čtenáře jen dobře, neboť zatímco osobnosti Ivana IV. a Petra Velikého přitahují četné badatele, obdobím mezi nimi se historikové ze střední Evropy zabývají podstatně méně. Zmíněný oddíl ukazuje, že se v době prvních Romanovců událo mnoho pro další vývoj Ruska podstatného. Pozornost je přitom soustředěna zvláště na architekturu, výtvarné a užité umění. Podnětné jsou zvláště kapitoly z pera Xenie A. Šcedriny a Leonida A. Beljajeva, kteří se zaměřili na přejímání zahraničních vzorů při budování církevních staveb iniciovaných významným patriarchou Nikonem. X. A. Šcedrina dokazuje, že významné kláštery, vznikající v polovině 17. století, byly sice samozřejmě inspirovány Athosem, jejich definitivní vzhled však do značné míry ovlivnily metochy z Moldávie, u nichž Rusy zaujala například působivá poloha na ostrově.

Beljajev opět představil vytváření kopií svatých míst, jež se nacházela v Palestině. Dokládal, při jakých kontaktech se vysocí ruští duchovní mohli seznámit s budováním kalvárií a kopií Božího hrobu, jež bylo ve střední Evropě s velkým úspěchem šířeno především františkánským řádem a posléze i dalšími řeholními komunitami. Následně autor ukázal, jakým způsobem byly podobné projekty realizovány v pravoslavném ruském prostředí. Studium obou historiků, kteří se dotkli méně známých souvislostí stavitelské inspirace, lze vytknout pouze jistou stručností. Téma je natolik nosné, že kapitoly mohly být i dvojnásobně dlouhé. Na Beljajevův příspěvek úzce navazuje kapitola o Šumajevském kříži. Svetlana Javorskaja

v ní dokazuje, že tato výjimečná práce ze dřeva i litých kovů a četných drahých materiálů byla původně určena pro některý z chrámů, ztělesňující Nový Jeruzalém. Autorka následně analyzovala ikonografii kříže, který demonstroval myšlenku, že Moskvě náleží pozice centra celého východního křesťanství. Tamara A. Ostrovskaja napsala podnětnou kapitolu o ikonografii korun, jež byly v 17. století vytvořeny pro cary i patriarchu Nikona. Přesvědčivě doložila snahu navazovat na Byzanc, zvláště na dobu Konstantina Velikého. Vedle korun samotných se zabývala i jejich vyobrazením na jiných předmětech, zvláště na některých ikonostasech. V závěru textu osvětlila, proč baldachýn v Soloveckém klášteře dostal podobu carské koruny.

V závěrečné části dospěli autoři k tezi, že v 18. a 19. století původní idea Třetího Říma postupně slábla. Ruští carové si pravoslavnou církev dokonale podrobili a nepotřebovali, aby se její pozice opět posílila za pomoci nějaké duchovně politické myšlenky. Tu ostatně již nijak výrazně nepotřebovali ani v zahraniční politice, neboť jejich impérium dosáhlo takové moci, že ho panovníci jiných zemí respektovali, aniž by k tomu potřebovali jakékoli filozofické zdůvodnění. Například carevna Kateřina II. nepřipomínala v politické rovině Filofejevu ideu Třetího Říma a z ní plynoucí nároky na ochranu pravoslavných dokonce ani v okamžiku, kdy Rusku hrozil velký střet s Osmanskou říší. Přesto tato myšlenka pravoslavnou církev nadále prostupovala, což se projevovalo zvláště v umění určeném pro duchovní účely.

Přetrvávající fascinaci byzantským uměním a jeho podporu carem Mikulášem I. doložili manželé Foletti. Analyzovali styl, v němž byla postavena moskevská katedrála Krista

Spasitele. Na jejich kapitolu navázala Jevgenija I. Kiričenko, která ukazovala, že rusifikace Dálného východu, probíhající ve druhé polovině 19. století mimo jiné za pomoci šíření pravoslavlí, se zviditelňovala budováním řady chrámů, stavených podle starobyle působících rusko-byzantských vzorů. Byla jim též vybírána imperiálně vhodná zasvěcení, velmi často svatě Sofii. Snahou vtisknout klíčovým kulturním počinům „ruský styl“ se zabývala také Iněssa N. Sljuňkova. Její pozornost však nepatřila architektuře, nýbrž korunovačnímu ceremonálu. Tomu chtěli carové 19. století vtisknout svébytnou „ruskou“ podobu, avšak současně vyžadovali zohlednění starých byzantských tradic. Tím práce Sljuňkové celou publikaci vhodně uzavřela.

Převážná část autorů líčila rozšiřování a proměny duchovně politické myšlenky „Moskvy – Třetího Říma“ na základě analýzy uměleckých předmětů a stavebních počinů, které ji vyjadřovaly. Je proto dobře, že texty provází množství barevných fotografií. Zachycují podobu celých chrámů, jejich inventáře, jednotlivých architektonických článků, ikon a výjevů z nástěnných či knižních maleb. Řada těchto památek je česky mluvícímu čtenáři představena vůbec poprvé. Publikace je proto významná nejen svým přínosem k pochopení vývoje ideje Třetího Říma, nýbrž také díky představení duchovní a umělecké kultury Ruska od 14. do 19. století.

Kateřina Pražáková